

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Soleyeva Dilshoda
Mardonovna

*Urgut sog'lomlashtirish
maktab-internati tarbiyachisi*

IMKONIYATI CHEKLANISHNI KELTIRIB CHIQARUVCHI VA SHAXS RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOY VA BIOLOGIK OMILLAR

Annotatsiya: Ushbu maqola imkoniyati cheklanishni sabablari, hozirgi kunda jamiyatdagi imkoniyati cheklangan shaxslarga nisbatan munosabat hamda ijtimoiylashuv jarayoniga qaratilgan. Ushbu maqola ruhiy va jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilarga mo'ljallangan muassalalar tarbiyachilari, o'qituvchilari hamda ularning ota-onalariga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: imkoniyati cheklanish, tayanch apparat, psixopat xulq, irsiyat (nasl), biologik yo'nalish, Preformizm yo'nalishi, E.Torandayk, tarbiya, Abu Ali ibn Sino, Forobiy.

BMT ma'lumotlariga ko'ra taxminan 450 mln. insonda psixik va jismoniy rivojlanishda buzilishlar mavjudligi aniqlangan. Bu yer yuzidagi aholining 1/10 qismini tashkil qiladi.

Bundaylar qatoriga:

eshitish sezgisida buzilishlari mavjud insonlar (kar, zaif eshituvchi, orttirilgan kar insonlar);

nutqida og'ir buzilishlar mavjud insonlar (logopatlar);

intellektual rivojlanishida og'ir buzilishlar mavjud insonlar (aqli zaif insonlar);

psixik rivojlanishida kompleksli buzilishlar kuzatiluvchilar (ko'r hamda kar-soqov insonlar, ko'r hamda aqli zaif insonlar va boshqalar);

tayanch apparat tizimida kasalliklari mavjud;

psixopat xulqli insonlar kiradi.

Bundan tashqari shunday qatlami borki, ular oʻrta taʼlim, maktabgacha taʼlim muassasalariga boradilar. Salbiy ijtimoiy omillar va ayniqsa shaxslararo munosabatlar taʼsirida diskomfort holatini boshdan kechiradilar, ushbu holat ularning ulgʻayishi bilan oshib boradi. Keyinchalik psixojarohatlovchi taʼsirga ega boʻladi. Shunga muvofiq, bunday insonlarga jamiyatda moslashishi uchun alohida yordam kerak boʻladi.

Xalqaro ijtimoiy zaiflik va cheklangan hayot faoliyati hamda buzilishlar nomenklaturasiga muvofiq “hayot faoliyatining cheklanganligi tushunchasi ostida berilgan yosh davri uchun normal hisoblangan faoliyatni bajarish, yoki uni bajarish usullarini amalga oshirishdagi har qanday cheklanganlik tushuniladi”. Hayot faoliyatining cheklanganlik darajasi aynan shu tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan “ogʻirlik shkalasi” orqali miqdoriy koʻrsatkichlarda aniqlanadi. Turgʻun funksional buzilishlarga ega bolalarning aksariyati bu nogiron insonlardir.

Imkoniyati cheklangan (nogiron) - bu shaxsiy ehtiyojlarini va ijtimoiy hayot yetishmovchiliklarini qisman yoki toʻliq oʻzi mustaqil taʼminlay olmaydigan istalgan shaxs. Nogironlik qabul qilingan tasnifnomaga koʻra organizmdagi domiy buzilishlarga olib keluvchi, hayot faoliyatining cheklanishiga sabab boʻluvchi, alohida ijtimoiy qoʻllab-quvvatlashga ehtiyoj tugʻdiruvchi ijtimoiy zaiflik sifatida talqin etiladi.

Bunday ijtimoiy yordam yoʻnalishlaridan biri zamonaviy jamiyatda tobora katta ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy rehabilitasiya hisoblanadi. Imkoniyati cheklanganlarni ijtimoiy rehabilitasiyalash ijtimoiy yordamning murakkab zamonaviy va muhim tizimlaridan biridir.

Uning asosiy vazifasi - maxsus tashkil etilgan suhbat vositasida shaxsning ijtimoiy statusini tiklash, uning ijtimoiy munosabatlarda ishtirokini taʼminlashdir.

Imkoniyati cheklangan insonlarning asosiy muammosi quyidagilarda:

Olam bilan aloqaning buzilganligi;

Kattalar va tengdoshlari bilan aloqaning qashshoqligi;

Tabiat bilan muloqotning cheklanganligi;

Bir qator madaniy qadriyatlarining yetishib boʻlmasligi muammosi;

Bu muammo faqatgina subʼyektiv boʻlmay, balki ijtimoiy-siyosiy hamdir;

Elementar taʼlimni ololmaslik.

Bolani shakllantiruvchi uch omil

Odam bolasining rivojlanishi – bu muhim jarayon hisoblanadi. Maʼlumki, hayot davomida inson jismoniy va ruhiy jihatdan oʻzgarib boradi. Lekin bolalik, oʻsmirlik va oʻspirinlik davrida rivojlanish nihoyatda kuchli boʻladi. Bola mana shu yillarda ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan oʻsishi, oʻzgarishi tufayli shaxs sifatida kamolga yetadi.

Tarbiya, irsiyat (nasl) va muhit bolaning rivojlanishida asosiy oʻrin tutadi. Agar ana shu uchta omil bolaga ijobiy taʼsir qilsa, u kelajakda barkamol inson boʻlishi va salbiy tomondan taʼsir qilsa, badaxloq kimsaga aylanishi mumkin. Bolaning shakllanishiga taʼsir koʻrsatuvchi omillar haqida Islom dini va ulamolarning asarlarida yetarlicha fikr va mulohazalar bildirilgan. Shu bilan birga bolaning rivojlanishi haqida Gʻarb faylasuflari ham oʻzlarining qarashlarini bayon qilishgan.

Quyida biz G'arb va Islom dunyosining bolaning shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar haqidagi fikrlarini keltirib o'tamiz.

Bolaning shakllanishi haqida G'arb faylasuflarining fikrlari.

Biologik yo'nalish – bu yo'nalish tarafdorlari odam bolasining shaxs sifatida rivojlanishida tabiiy – biologik (irsiy) omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi deb biladilar. Ularning fikricha, bola ona qornidalik vaqtida avlod-ajdodlardan o'tgan tug'ma xususiyatlariga rivojlanadi. Ular tarbiya va muhitning rolini cheklab qo'yishadi. Yo'nalishning tarafdorlari Aristotel, Platon hisoblanadi.

Preformizm yo'nalishi – XVI asr falsafasida vujudga kelgan bu oqim namoyandalarining fikricha, bo'lajak shaxsga tegishli barcha xususiyatlarga bola ona qornidaligidayoq ega bo'ladi. Ular tarbiya va muhitning rolini butunlay inkor etishdi.

Bixeviorizm yo'nalishi – bu oqimga amerikalik pedagog va psixolog E.Torandayk asos soldi. Uning fikricha, shaxsning barcha xususiyatlari, jumladan, ong va aqliy xususiyat ham nasldan naslga o'tadi. Bu bilan E.Torandayk tarbiyaning shaxs rivojlanishiga ta'sirini butunlay inkor etadi va uni shaxsning xususiyatlariga ta'sir etishdan ojiz deb biladi. Insonning shakllanishida Islom dini va mutafakkirlarning fikrlari Islom dini va mutafakkirlarning asarlarida bolaning shakllanishi uchun tarbiya, irsiyat va muhit ta'siri alohida ta'kidlangan. Shu uch omilning ichida tarbiyaning roli, ayniqsa, ahamiyatli hisoblanadi. Ammo tarbiya ta'sirining kuchi va natijasi irsiyat va muhit kabi omillarning hamkorligi bilan belgilanadi. Chunki nasl va muhitda kamchilik bo'lsa, tarbiyaning ta'siri sezilmasligi mumkin.

Quyida biz uchta omil haqida Islom dini va ulamolarning qarashlarini keltiramiz. Bolaning shakllanishida tarbiyaning ahamiyati Tarbiya – inson kamolotiga ta'sir etuvchi tashqi va eng muhim omil hisoblanadi. “Tarbiya” arabcha so'z bo'lib, o'stirdi, rahbarlik qildi, isloh qildi degan ma'nolarni bildiradi.

Islom ulamolaridan Rog'ib Asfihoniy tarbiyani quyidagicha ta'rif qiladi: “Tarbiya bir narsani bir holdan ikkinchi holga o'tkaza borib, batamom nuqtasiga yetkazishdir. Tarbiyaning ma'nolaridan biri, insonning diniy, fikriy va axloqiy quvvatlarini uyg'unlik va muvozanat ila o'stirishdir”. Tarbiyani insonga yetkazishda ota-onaning o'rni beqiyosligini Rasululloh (sollallohu alayhi va sallam) ta'kidlaydilar. Abu Hurayra(roziyallohu anhu)dan rivoyat qilinadi: “Nabiy (sollallohu alayhi va sallam): “Har bir tug'ilgan bola faqat fitrat (sof tabiat) bilan tug'iladi. Bas, ota-onasi uni yahudiy yoki nasroniy yoki majusiy qiladi...”. Bu hadisi sharifdan irsiyat, ya'ni biologik omil insonni shakllanishida asosiy o'rin tutadi degan fikrni ilgari suruvchi G'arb faylasuf va oqimlarining fikrlari asossiz ekanini va tarbiyaning muhimligini bilib olamiz. O'rta Osiyolik mutafakkirlardan Forobiy va Abu Ali ibn Sino inson tarbiyasiga ta'sir etadigan omillar ahamiyatiga e'tibor berganlar. Forobiy inson kamolotida ta'lim-tarbiyaning muhimligini ta'kidlab: Munosib inson bo'lish uchun insonda ikki xil imkoniyat: ta'lim va tarbiya olish imkoniyati bor. Ta'lim olish orqali nazariy kamolotga erishiladi, tarbiya esa kishilar bilan muloqotda axloqiy qadr-qimmatni va amaliy faoliyatni yaratishga olib boradigan yo'ldir...” deydi. Abu Ali ibn Sino oila tarbiyasida ota-onaning o'rniga alohida to'xtalib: “Bola tug'ilgach, avvalo, ota unga yaxshi nom qo'yishi, so'ng uni yaxshilab tarbiya qilishi kerak... Agar oilada

tarbiyaning yaxshi usullaridan foydalanilsa, oila baxtli bo'ladi" degan fikrni ilgari suradi.

Demak, insonning kamolotga yetishiga ta'lim-tarbiya, muhit va irsiyat muhim hisoblanadi. Nega bugungi kunda o'tmishda yashab o'tgan Imom Buxoriy, Forobiy, Beruniy va G'azzoliy kabi olimlarga o'xshagan insonlarni uchratmaymiz? Chunki ularning irsiyati toza, ota-onalari solih va soliha bo'lishgan, ular yashagan davrda ilm, ma'rifat va taraqqiyot o'zining cho'qqisiga chiqdi, ya'ni muhit yaxshi bo'lgan va eng asosiysi, ajdodlarimizning tarbiyasiga mas'ul bo'lgan ota-onalari va ustozlari o'z vazifalarini a'lo darajada bajarishgan, tarbiyalarida nuqson bo'lmagan. Agar farzandlarimizning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi bu omillardagi nuqsonlarni bartaraf etsak, albatta kelajak avloddan Imom Buxoriy, G'azzoliyga o'xshagan zabardast olimlar yetishib chiqadi.

Foydalanish tavsiya etiladigan o'quv-uslubiy adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M., Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14-yanvar // Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017 – 104 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. (2020-yil 29-dekabr).
3. Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya. Xalqaro YUNISEF tashkiloti.– Toshkent, 1992. – 48 b.
4. Образование 2030. Inchxonskaya deklaratsiya i ramochnaya programma deystviy./ OON. YUNESKO. Inchxon. 2015.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: "O'zbekiston", 2014-y.
6. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni / O'RQ-637-son 23.09.2020-y.
7. O'zbekiston Respublikasining Qonuni/"Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi O'RQ-641-son 15.10.2020 y.
8. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi Qonuni". // – Toshkent, 2008.
9. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
10. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrda PF-6108-son Farmoni.

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2021-yil 25-yanvardagi PQ-4963-son qarori.

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. Toshkent sh., 2017-yil 1-dekabr, PF-5270-son.